

Over Marc De Kesels 'Goden breken'

G.J.E. Rutten

Het centrale thema van Marc de Kesels essaybundel 'Goden breken' betreft het monotheïsme. Zijn inzet is om te laten zien dat het monotheïsme niet zozeer draait om geloof, maar om geloofskritiek. Deze kritiek vindt haar oorsprong in het basisaxioma van het monotheïsme: 'niets van wat wij denken dat goddelijk of God is, is God; alleén God is God'. Dit axioma impliceert in de eerste plaats de onderkenningsplaats van de polytheïstische goden als afgoden. De goden van het polytheïsme zijn volgens het monotheïsme ongefundeerde fabels en moeten daarom ontmaskerd worden. Zij dienen 'gebroken te worden'. Maar het axioma gaat verder: *niets* van wat wij denken dat goddelijk of God is, is God. Dit betekent dat ook *ieder* beeld van de Ene God onder scherpe en constante kritiek komt te liggen. Zo schrijft De Kesel: 'Het eerste waar een monotheïstische religiositeit zich zorgen om maakt, is niet het ongeloof van mensen, maar juist hun geloof. Dat ze zich te snel tot iets transcendent bekennen [...]: daar hebben de Jesaja's en de Jeremia's van alle tijden zich tegen gekeerd. Hun kritische vuurwerk mikt op de typisch menselijke neiging de eigen wensen voor werkelijkheid te nemen en zich in comfortabel godsgeloof te nestelen'. De afgoden betreffen dus niet alleen de illusoire polytheïstische goden, maar eveneens onze beelden van God zelf. Ook het willen aanwijzen van goddelijke tekens in de natuur wordt door het monotheïsme al snel voor afgoderij gezien. Hetzelfde geldt voor een geloof in magie. Een kritische houding tegenover 'elke relatie met - en geloof in - het heilige, tegenover religie dus, behoort daarom zonder meer tot de *core mission* van het monotheïsme', aldus De Kesel. Het monotheïstische geloof is dus geworteld in een voortdurende bereidheid om ons kritisch op te stellen tegenover alles wat men op naïeve wijze voor God of goddelijk houdt. Ieder al te gemakkelijk 'naïef' godsbeeld of spontaan 'natuurlijk' godsidee dient onmiddellijk gewantrouwed te worden.

Volgens De Kesel is het monotheïsme dus primair gericht op het ontmaskeren van afgoden. Het 'breken van goden', zo stelt De Kesel in zijn boek, behoort tot de kern van het monotheïsme. Haar basisaxioma is dan ook 'niet zozeer als geruststelling bedoeld', maar juist als een nadrukkelijke aansporing om 'nooit de kritische geest te laten verslappen'. Steeds moet

voorkomen worden dan men zich te gemakkelijk in een veilig godsidee geborgen weet. Steeds moet voorkomen worden dat men geloof hecht in wat men spontaan 'op natuurlijk wijze' voor God houdt. Het gaat niet om *basic trust*, maar om permanent kritisch onderzoek, aldus De Kesel. Het monotheïsme is dan ook in haar wezen religiekritiek. Er is, zoals De Kesel uitlegt, altijd sprake van een gespannen relatie tussen God en mens. Niet voor niets, zo stelt hij, gaf God aan Jakob de naam Israël, wat betekent 'diegene die met God gevochten heeft en toch in leven is gebleven'. Er zit dus zelfs een element van strijd in onze relatie met God.

Theologen zoals Rudolf Otto begrijpen religie primair vanuit de *ervaring* van het numineuze, het heilige ofwel het sacrale. Uitgaande van De Kesels analyse van het monotheïsme als een inherent religiekritische religie moet echter geconcludeerd worden dat dit voor het monotheïsme niet terecht is. Ook Kant's definitie van religie als *Vernunftglaube*, als redelijk geloof, doet volgens De Kesel geen recht aan de kern van het monotheïsme. Het monotheïsme is immers niet primair een zaak van redelijk geloof, van de aanname van God als een redelijke hypothese. Het monotheïsme is juist in de eerste en laatste plaats een geloofskritiek. Pas in en vanuit haar voortdurende geloofskritiek kan zij een kwestie van redelijk geloof zijn. Haar geloofsdimensie is dus gebouwd op geloofskritiek. Zo schrijft De Kesel: 'Als monotheïstische religie geloof is, dan is het dat in de kierkegaardiaanse zin: een sprong die de eindeloze voorbereiding van een genadeloze kritiek vereist'.

Toch begrijpt het monotheïsme zichzelf bewust als *religie*. Het monotheïsme is daarom een religiekritische religie, zo schrijft De Kesel. Pas met het monotheïsme gaat volgens hem religiekritiek tot de kerntaken van een religieuze cultuur behoren. Zo stelt hij: 'Nooit eerder was het gebeurd dat religie tot in haar kern werd bekritiseerd *om geen andere dan religieuze redenen*'. Ondanks haar religiekritische dimensie plaatst het monotheïsme zich dus volkomen *binnen* de grenzen van de religie. Het monotheïsme is volgens De Kesel dan ook 'religiekritiek die zich manifesteert als religie'.

Het monotheïsme gaat dus niet zozeer over het claimen van een absolute geloofswaarheid, niet over het kritiekloos aanhangen van een geloofsdogma, maar om een kritisch geloofsdenken, om een kritisch godsdenken. Wij moeten als mens 'blijven dansen' om de open plaats die God heet en nimmer trachten deze plaats te bezetten. Het monotheïsme draait zo dus om *de vraag naar God*. In zijn op 11 oktober 2010 aan de Radboud Universiteit in

Nijmegen gehouden lezing over het bestaan en de kenbaarheid van God vroeg de Franse filosoof Jean-Luc Marion zich af wat we overhouden na Nietzsche's 'God is dood' proclamatie. Zijn antwoord was dat we de vraag overhouden. De vraag naar God heeft God overleefd. De Kesel zou hier waarschijnlijk tegen inbrengen dat in het monotheïsme de vraag naar God, en niet het Godsgeloof, *altijd* al centraal heeft gestaan. Zo schrijft hij: 'In oorsprong lijkt het monotheïsme een cultuur van de Godsvraag, eerder dan van Godsgeloof. God staat er centraal, maar dan als vraag'. Het monotheïsme leeft in en vanuit de voortdurende vraag naar God. Zij 'evoeert het onvermogen om een ultiem antwoord te geven op de vraag waar de mens mee samenvalt', aldus De Kesel. Zij is diep doordrongen van het besef niet buiten deze vraag, niet buiten het denken over God, te kunnen staan. Zij begrijpt 'niet te kunnen ontsnappen aan wat zij voortdurend onder kritiek stelt'. Met het dogmatisch omarmen van geloofswaarheden heeft dit alles natuurlijk niets te maken. Het monotheïsme draait juist om openheid en het bieden van ruimte. In het monotheïsme kan een antwoord op de vraag naar God nooit meer doen dan 'naar een goddelijke presentie verwijzen'. 'Een onbereikbaar en onvoorstelbaar 'buiten': dit is de plaats van waaruit de monotheïstische God in onze wereld binnenbreekt', aldus De Kesel.

Desalniettemin stelt het monotheïsme in de Ene God haar vertrouwen. Het positieve van de monotheïstische kritiek is immers de affirmatie van het inzicht dat alléén God God is. Zij refereert aan God echter vooral als het ultieme punt van waaruit 'iedere menselijke toe-eigening van God bekritiseerd wordt'. God tot uitgangspunt van reflectie maken betekent volgens De Kesel dan ook geen belemmering van ons vrije denken. Er blijft namelijk altijd een onoverbrugbare afstand tussen de mens en God. Wij draaien alsmaar rondom God zonder ooit toegang tot God te krijgen. Het monotheïsme geeft zo ook vrijheid aan ons verlangen. God is het ultieme object van een verlangen dat nooit vervuld wordt en nimmer vervuld kan worden. Het monotheïsme 'schuift God namelijk als ultiem object van verlangen voortdurend voor zich uit' en houdt zo het verlangen gaande. De Kesel stelt dan ook met Lacan dat het monotheïsme uitstekend in staat is om het verlangen van de mens 'te oriënteren, te structureren en zo te cultiveren'. Zo schrijft De Kesel: 'De lyriek waarmee de hoofse dichter het onbereikbare van zijn Dame (en dus van zijn verlangen) bezingt is, ondanks de strikt persoonlijke ervaring waarop hij teruggaat, voor massa's anderen herkenbaar. Net als de hoofse cultuur, is religie een manier om het onvervulbare van het verlangen centraal te stellen en tot uitgangspunt van een cultuur te maken'. Het onvervulde karakter behoort dan ook tot de

kern van het monotheïsme. God is een onbereikbaar punt dat het menselijke verlangen eindeloos gaande houdt. Sterker nog, De Kesel merkt met Žižek op: 'Door elke toe-eigening van God (als ultiem object van verlangen) onder kritiek te stellen bevestigt het monotheïsme het primaat van het verlangen'.

In het monotheïsme is God dus 'een naam die zijn referent niet prijsgeeft'. Het is, zoals De Kesel aangeeft, 'een naam die wel Diegene noemt die alles zin en betekenis geeft, maar die als naam zelf zonder betekenis lijkt. Een naam waarvan het beste equivalent 'de Naamloze' is [...]. 'Ik ben die Ik ben' luidt Gods naam. En daarmee moet je het stellen'. Het monotheïsme neemt de plaats van de ultieme waarheid over God dan ook nimmer in. Nooit zal zij spreken uit naam van 'De drager van de wereld'. Nooit zal zij beweren dat er geen kloof is tussen ons en de waarheid over 'het subject van de werkelijkheid'. Het enige dat men 'in naam van God' doet is 'nooit ophouden elk idee over God in vraag te stellen'.

Maar betekent dit alles nu dat De Kesels analyse uiteindelijk neerkomt op een duiding van het monotheïsme als negatieve theologie? Wil De Kesel in zijn boek slechts benadrukken dat het monotheïsme de religie van de Ene Onkenbare God is? Wil hij niet meer dan laten zien dat het monotheïsme alleen maar de onzegbaarheid en geheimenis van God wil onderstrepen? Negatieve theologie speelt in het monotheïsme inderdaad een zeer belangrijke rol. Zo sprak de ontzagwekkende God tot Mozes: 'geen mens kan Mij zien en in leven blijven' (Exodus 33:20). En Paulus schrijft in één van zijn brieven: 'Hij woont in een ontoegankelijk licht; geen mens heeft Hem ooit gezien of kan Hem zien' (1 Timoteüs 6:16). Ook bij de kerkvaders vinden we negatief theologische verwijzingen naar God als de blijvend ongekende en de onnoembare. Zo stelt Augustinus in zijn Sermones: 'Als je hem begrijpt, is het God niet'¹.

Toch stelt De Kesel in zijn boek de monotheïstische traditie niet eenvoudigweg gelijk aan negatieve theologie. De monotheïstische traditie staat namelijk niet alleen kritisch tegenover elk godsbeeld. Zij staat kritisch tegenover *iedere* waarheidsclaim. Zij beseft dat er niet alleen een kloof is tussen de mens en God, maar ook tussen de mens en de waarheid als zodanig. Het punt van waaruit zij elk godsidee bekritiseert is dan ook 'tevens het punt van waaruit zij elke waarheidsclaim onder reserve stelt', *inclusief die van het monotheïsme zelf*. Zo merkt De Kesel op: 'Niets van wat wij denken dat God is, is God, *zelfs God niet*'. Op deze manier

¹ De drie hier genoemde citaten zijn afkomstig uit 'Atheïsten zonder het te weten? De kritiek van Hume op het mysticisme', John Cottingham, Tijdschrift voor Filosofie, 72/2010, p. 461-479.

voorkomt het monotheïsme dat zij zichzelf kritiekloos opsluit in haar eigen waarheid. De kritische dimensie van het monotheïsme omvat dus eveneens de strenge eis tot *zelf*-kritiek. In het VPRO programma Boeken bracht De Kesel dit punt onlangs treffend onder woorden. Toen de interviewer hem vroeg of hij gelovig is antwoordde De Kesel: 'Natuurlijk geloof ik. Zelfs in mijn ongeloof zal ik geloven'. Deze uitspraak kan begrepen worden als de erkenning dat het ongeloof zelf ook maar een geloof is. Op een dieper niveau gaat het echter vooral om de affirmatie dat wij *vanuit een toestand van stevige geloofskritiek* nog altijd kunnen geloven. Sterker nog, we kunnen volgens het monotheïsme *alleen vanuit zo'n toestand* geloven. Geloof als een permanent twijfelend geloof, *ook aan zichzelf*, dát is waar het volgens De Kesel in het monotheïsme om draait. Het monotheïsme realiseert zich dat wij ons geen enkele waarheid kunnen toe-eigenen. Zij verdisconteert een voorbehoud tegenover iedere waarheid omdat zij begrijpt dat zij de plaats van de ultieme waarheid nooit kan innemen. Dit alles heeft inderdaad niets te maken met het doctrinair verkondigen van een negatieve theologie. Het monotheïsme meent niet de absolute waarheid in bezit te hebben. Zij ziet in dat het onmogelijk is om vanuit een absoluut, voor elke kritiek onaantastbaar, standpunt uit te dragen dat *alleen God God is*. Zo schrijft De Kesel: 'De monotheïstische religie is daarom ook altijd in gevecht met zichzelf, [...]. Zij maakt het wantrouwen in religie tot haar ware 'religieuze' kern'. Het monotheïsme houdt dan ook God voortdurend 'als een *problema* voor zich'. Zij 'blijft de geschiedenis van het gevecht dat de mens met dit *problema* genaamd God heeft geleverd indachtig'. Haar eigen waarheid is volgens het monotheïsme dus tegelijkertijd een probleem van waaruit zij leeft.

Pas vanuit deze onvervuldheid weet het monotheïsme het verlangen naar God echt gaande te houden. De monotheïstische traditie kan volgens De Kesel daarom met recht 'de religie van het verlangen' genoemd worden. Het is haar onbevredigde onrust die het verlangen gaande houdt, aldus De Kesel. Door zich nimmer eigenaar te wanen van de waarheid kan zij volop ruimte geven aan het menselijk verlangen. Hiervan kan volgens De Kesel de laatmoderne kritiek wat leren. De laatmoderne kritiek plaatst zich immers regelmatig op een onaantastbaar punt van waaruit zij, immuun voor elke kritiek, in naam van de waarheid denkt te spreken. Zo stelt hij: 'Het gevaar van het postmodernisme is dat zij spreekt vanuit een absoluut standpunt dat zich aan alle relativisme onttrekt'. Door dit te doen ontkent zij juist het verlangen van de mens in plaats van er ruimte aan te geven. Zij maakt zo een eind aan het menselijk verlangen.

Het monotheïsme daarentegen stelt ‘de waarheidsvraag centraal zonder dat iemand gerechtigd is de waarheid zelf te claimen, en dit omdat alléén God God is’. ‘Uitgerekend deze opdracht geeft die religie een centrale plaats in de moderniteit’, aldus De Kesel. Aan het eind van zijn boek stelt hij dat de monotheïstische traditie, zoals alles, in haar tekort rust. Dit tekort, zo legt De Kesel uit, zorgt er nu juist voor dat zij aan volgende generaties kan worden doorgegeven. Dit is volgens mij ook wat hij met zijn boek uiteindelijk beoogt. Zijn boektitel luidt immers ‘Goden breken’ en niet ‘God breken’. Ja, wij moeten modern zijn, omdat alléén God God is.

Literatuur

1. De Kesel, M., Goden breken, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2010